

تفسیرهای مشابه مورد اختلاف

ابو جعفر بن عباس بن شهر آشوب مازندرانی

جلد اول
توضیح

ترجمه و تحقیق
دکتر حسین بهاری

ابن شهر آشوب، محمد بن علی، ۴۸۹ - ۵۸۸ هـ.

[متشابه القرآن ومختلفه، فارسی]

تفسیر آیه‌های متشابه و مورد اختلاف / ابوجعفر محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی؛ ترجمه و تحقیق حسین صابری. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۲.

ISBN 978-964-971-693-0 (شابک ج ۱)

ص. ۳۹۲

ISBN 4 vol set 978-964-971-692-3 (شابک دوره)

فیفا.

ج. ۱. توحید. ج. ۲. عدل و نبوت. ج. ۳. امامت و معاد. ج. ۴. اصول فقه، فقه، ناسخ و منسوخ، مباحث نحوی و مباحث ادبی و قرآنی.

۱. قرآن - متشابهات و محکّمات. ۲. تفاسیر شیعه - قرن ۶ ق. الف. صابری، حسین ۱۳۴۵ - مترجم ب. بنیاد پژوهشهای اسلامی. ج. عنوان.

۲۹۷ / ۱۵۵

۲۰۴۱ م ۲ الف / ۸۵ BP

۳۲۷۶۷۰

خانه ملی جمهوری اسلامی ایران

تفسیر آیه‌های متشابه مورد اختلاف

جلد اول: الف

ابوجعفر محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی

ترجمه و تحقیق: دکتر حسین صابری

ویراسته محمدرضا مرزایید

چاپ اول: ۱۳۹۲/۱۵۰۰ نسخه، ۱۳۹۲

قیمت شمیز: ۱۱۸۰۰۰ ریال

قیمت سلفون سخت: ۱۳۷۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

یادداشت مترجم	۱۱
ابن شهر آشوب	۱۱
آثار ابن شهر آشوب	۱۲
مشابه القرآن	۱۵
ترجمه حاضر	۱۶

بخش

توحید

فصل ۱: زمین و آسمان	۲۱
ترتیب آفرینش زمین و آسمان	۲۱
آسمان بی ستون	۲۲
عرش و آسمان	۲۴
احتجاج به آفرینش آسمان‌ها	۲۵
آسمان‌ها و افلاک	۲۵
فصل ۲: پدیده‌هایی در گیتی	۲۷
خاور و باختر	۲۷
روزهای آفرینش	۲۸
وضعیت زمین	۲۹
استدلال به شتر	۳۰
فصل ۳: آفرینش انسان	۳۲
از خاک	۳۲
آدم علیّه و حوا	۳۳
حقیقت انسان	۳۴
دلالت بر خالق عالم مختار	۳۵
عالم ذر	۳۶
میثاق پیامبران	۳۹
میثاق شما	۴۰
دعوی چند گواه دیگر	۴۰
فصل ۴: قلب	۴۲

۶۶.....	تعلیم سحر.....	۴۲.....	حوا از دنده آدم عَلَيْهَا
۶۸.....	فصل ۶: جنیان.....	۴۳.....	دو قلب برای یک انسان.....
۶۸.....	جنس ابلیس.....	۴۴.....	تألیف قلب‌ها.....
۷۰.....	سابقه ابلیس.....	۴۵.....	قلب سلیم.....
۷۰.....	شبهه ابلیس.....	۴۵.....	سینه تنگ.....
۷۱.....	وسوسه ابلیس.....	۴۶.....	قنات قلب.....
۷۲.....	سمت وسوسه.....	۴۶.....	ساری ساختن قرآن در قلب.....
۷۳.....	نومیدی ابلیس.....	۴۹.....	کناهیکاران.....
۷۴.....	تنها قدرت ابلیس.....	۴۹.....	سختی نفس.....
۷۴.....	پناه جستن به جنیان.....	۵۰.....	کم نماندن.....
۷۵.....	وسوسه شیطان.....	۵۱.....	خواب سبک.....
۷۶.....	حیله‌گری شیطان در آستانه بدر.....	۵۲.....	رسیدن قلب به گلو.....
۷۷.....	همزات شیطان.....	۵۳.....	چون حکایت چوپان.....
۷۸.....	نزغ شیطان.....	۵۷.....	فصل ۵: فرشتگان.....
۷۸.....	فتنه شیطان.....	۷.....	صورت فرشته.....
۷۹.....	فرمان دادن شیطان.....	۷.....	فرشتگان با مریم عَلَيْهَا
۷۹.....	خبر شیطان از ناسپاسی انسان.....	۷.....	در سیمای بشر.....
۸۰.....	بوط.....	۵۹.....	فرشتگان خشن.....
۸۰.....	کسب شیطان.....	۶۰.....	رسول بودن و معصوم بودن فرشته.....
۸۱.....	نفی لطمه شیطان.....	۶۱.....	سخن فرشتگان درباره آدمی.....
۸۲.....	لمس شیطان.....	۶۲.....	نفی علم از خود.....
۸۲.....	استعاذه.....	۶۲.....	آگاهی فرشته.....
۸۳.....	امکان دیدن شیطان.....	۶۳.....	شمار فرشتگان گماشته بر دوزخ.....
۸۴.....	افعال مادی شیطان.....	۶۴.....	دوزخ‌بانان.....
۸۵.....	استراق سمع.....	۶۴.....	نفی ویژگی‌های آدمی از فرشته.....
۸۶.....	جنیان مؤمن.....	۶۴.....	ناگزیر نبودن فرشته.....
۸۶.....	همسران جنیان.....	۶۴.....	منزلت جبرئیل و میکائیل.....
۸۷.....	فصل ۷: تسبیح آفریدگان.....	۶۵.....	عدم آگاهی ملک‌الموت از اجل.....
۸۷.....	چگونگی تسبیح.....	۶۵.....	شمار فرشتگان مرگ.....

حرکت آن‌ها..... ۱۱۹	امکان درک از سوی جانوران..... ۸۹
نفی حیات، حرکت و فاعلیت در	صلوات و تسبیح..... ۹۱
کواکب..... ۱۱۹	سجده..... ۹۱
نادرستی سخن منجمان..... ۱۲۰	بطلان سخن ماده‌گرایان..... ۹۴
کدام برج‌ها؟..... ۱۲۲	حکایتگری بادهای..... ۹۴
نفی تأثیر ستارگان..... ۱۲۲	زینت زمین..... ۹۶
زینت کواکب..... ۱۲۳	فصل ۸: جلوه‌های قدرت خداوند..... ۹۸
فلک واحد..... ۱۲۳	آتش و درخت سبز..... ۹۸
تدبیرکنندگان..... ۱۲۴	رعد و برق..... ۹۹
«ضیاء» و «نور»..... ۱۲۴	میزان..... ۱۰۰
راهیابی به کمک ستارگان..... ۱۲۵	مستقر و مستودع..... ۱۰۱
فصل ۱۲: طب و رؤیا..... ۱۲۶	شب به مثابه جامه..... ۱۰۱
طب و بیماری..... ۱۲۶	فصل ۹: آفرینش گونه‌گون..... ۱۰۲
رؤیا..... ۱۲۸	گونه‌های جانوران..... ۱۰۳
فصل ۱۳: کیمیا..... ۱۳۱	بادهای مزده‌رسان..... ۱۰۳
دانش کیمیاگری..... ۱۳۱	باد عقیم و صاعقه..... ۱۰۴
ثروت قارون..... ۱۳۲	عذاب قوم نوح علیهم‌السلام و قوم هود علیه‌السلام ۱۰۵
فصل ۱۴: سحر و چشم و حسد..... ۱۳۴	عرضه امانت بر آسمان‌ها و زمین..... ۱۰۵
سحر..... ۱۳۴	گریه آسمان‌ها..... ۱۰۷
وسواس خناس..... ۱۳۵	فصل ۱۰: جواهر و اعراض..... ۱۱۰
چشم‌زخم..... ۱۳۶	اثبات عرض..... ۱۱۰
فصل ۱۵: لوح و امّ الكتاب..... ۱۳۹	علم به معدوم..... ۱۱۲
لوح محفوظ..... ۱۴۰	زلزله قیامت..... ۱۱۴
نقد استدلال بر تفسیر لوح به کتاب..... ۱۴۰	اطلاق شیء بر معدوم..... ۱۱۴
فصل ۱۶: کرسی و روح..... ۱۴۴	خشوع کوه..... ۱۱۵
حقیقت کرسی..... ۱۴۴	خشیت موجود بی‌جان..... ۱۱۶
حقیقت روح..... ۱۴۵	شکافتن آسمان و زمین..... ۱۱۶
فصل ۱۷: ماهیت معارف..... ۱۴۷	گریاندن و خنداندن..... ۱۱۷
بطلان نظریه ضروری بودن معارف..... ۱۴۷	فصل ۱۱: آفرینش آسمان و کواکب و

۶ □ تفسیر آیه‌های مشابه و مورد اختلاف - ج ۱

۱۷۶ عام بودن علم الهی	۱۴۸ ضروری نبودن شناخت خدا
۱۷۶ علم ذاتی	۱۴۹ ضروری نبودن معارف
۱۷۷ علیم	۱۴۹ اکتسابی بودن شناخت خدا
۱۷۷ احاطه علم الهی	۱۴۹ بطلان ضروری بودن معارف
۱۷۷ وجه اختصاص برخی از معلوم‌ها	فصل ۱۸: تفکر و تدبیر ۱۵۰
آگاه‌تر بودن خداوند به آنچه مردمان در	تشویش به تفکر برای رسیدن به شناخت
دل دارند ۱۷۸	 ۱۵۰
آگاه بودن خداوند به گمراهان و	وجود واقعیت ۱۵۲
هدایت‌یافتگان ۱۷۹	تأمل در مسائل الهی پیشین ۱۵۳
فصل ۲۳: نفی حدوث در مورد علم	حدوث عالم هستی ۱۵۳
الهی ۱۸۱	فصل ۱۹: پیروزی دلیل و نکوهش
نفی تردید ۱۸۳	تقلید ۱۵۶
نفی نسیان از خداوند ۱۸۴	لزوم پیروی از دلیل ۱۵۶
آزمودن الهی ۱۸۵	معنای پرستش عملی غیر خدا ۱۵۷
نفی تعجب از خداوند ۱۸۶	نکوهش تقلید ۱۵۷
معنای رؤیت از جانب خداوند ۱۸۶	فصل ۲۰: شناخت خداوند ۱۶۰
معنای احصا از جانب خداوند ۱۸۷	راه‌های شناخت خدا ۱۶۰
علم متجدد ۱۸۸	قدرت خداوند بر خلقت آغازین و بر
..... کتاب ۱۸۸	معاد ۱۶۵
کتاب‌ها و اعمال ۱۸۹	فصل ۲۱: قدرت الهی ۱۶۷
علم و خلقت ۱۸۹	عموم قدرت ۱۶۷
نازل کردن به علم ۱۹۱	کلمه «کُن» و خلقت ۱۶۹
عدم امکان تبعیض در علم الهی ۱۹۲	قدرت خداوند بر حیات ۱۷۰
فصل ۲۴: وجود خدا ۱۹۴	خدای تواناتر ۱۷۱
استدلال بر وجود خداوند ۱۹۴	خداوند مدبّر، نه طبیعت ۱۷۳
مکان و زمان برای خداوند ۱۹۶	آفرینش هر چیز ۱۷۴
فصل ۲۵: شنیدن از جانب خداوند ۱۹۹	فصل ۲۲: علم خداوند ۱۷۵
خدا شنید ۱۹۹	علم به همه چیز ۱۷۵
معنای شنیدن کلام ۲۰۱	علم ذاتی خداوند ۱۷۶

۲۴۱	وسعت کرسی	۲۰۴	فصل ۲۶: خلق قرآن
۲۴۳	فصل ۳۱: نفی مکان	۲۰۴	دیدگاه‌ها
۲۴۳	فصل ۳۲: تنزیه از مکان و آنچه مکانی	۲۰۵	ادله حدوث قرآن
۲۴۶	است	۲۱۴	فصل ۲۷: حدوث قرآن
۲۴۶	معنای «عند»	۲۱۴	کلمه «کُنْ»
۲۴۷	نفی معنای مکان	۲۱۵	نسخه قبل حدوث است
۲۴۹	معنای «فَوْق»	۲۱۶	خس و ا
۲۵۰	وقوف بر پروردگار	۲۱۷	نزول برگانه قرآن
۲۵۱	عرضه بر پروردگار	۲۱۹	متشابه
۲۵۱	«مِنْ دُونِ اللَّهِ»	۲۲۰	فصل ۲۸: غنائ خداوند و اراده و کراهت
۲۵۲	محتاجه درباره خدا	۲۲۰	معنای غنای خداوند
۲۵۲	معیت	۲۲۱	چرا قرض؟
۲۵۲	جهت	۲۲۲	استدلال بر غنای خداوند
۲۵۳	بازگشت به سوی خدا	۲۲۲	اراده و کراهت
۲۵۸	فصل ۳۳: نفی مکان و مکانی	۲۲۳	حدوث اراده
۲۵۸	سوی خدا	۲۲۴	حدوث مشیت
۲۵۹	خداوند	۲۲۵	فصل ۲۹: نفی تجسیم
۲۶۰	رای حجاب	۲۲۵	قرب الهی
۲۶۰	فصل ۳۴: تفسیر اضافه نفس به خداوند	۲۲۷	او جسم نیست
۲۶۴	معنای نفس	۲۲۷	اطلاق «شیء»
۲۶۴	معنای نسبت نفس به خدا	۲۲۷	فصل ۳۰: عرش و «استواء» و تنزیه در صفات خبریه
۲۶۶	فصل ۳۵: تفسیر «عَیْن» برای خداوند	۲۳۲	عرش
۲۶۹	معنای واژه «عین»	۲۳۲	استواء
۲۷۰	تفسیر آیه‌ها	۲۳۴	کسی که در آسمان است!
۲۷۰	فصل ۳۶: تفسیر «أُذُن» و «وَجْه» برای خداوند	۲۳۸	صعود به سوی او
۲۷۲	«أُذُن»	۲۳۹	عروج به سوی او
۲۷۲	«وَجْه»	۲۴۰	رفعت درجات

۸ □ تفسیر آیة‌های متشابه و مورد اختلاف - ج ۱

۳۰۱ وقار	۲۷۴ معنای واژه وجه
۳۰۲ جَدَّ رَبِّ	فصل ۳۷: تفسیر «يَدُّ» برای خداوند ... ۲۷۷
فصل ۴۴: مواردی دیگر از صفات	یَدِ الله ۲۷۷
۳۰۳ خبریه	خلق به یَدِ ۲۷۹
۳۰۳ حیا	عمل یَدِ ۲۸۱
۳۰۴ غفلت	یَمِینِ ۲۸۱
۳۰۴ ذکر	فصل ۳۸: تفسیر «قبضه» برای
۳۰۴ تلاوت	خداوند ۲۸۵
۳۰۵ استطاعت	فصل ۳۹: تفسیر «سَبَّ» و «ساق» برای
۳۰۵ لعن	خداوند ۲۸۸
۳۰۶ غضب	جنب ۲۸۸
۳۰۷ تأسف	ساق ۲۹۰
۳۰۷ حسرت	فصل ۴۰: تفسیر «مَجِی» و «اتیان»
۳۰۷ اطلاق نام هوی بر اله	«مسارعه» و «احاطه» برای خداوند ۲۹۱
۳۰۸ گواهی دادن	مَجِی ۲۹۲
فصل ۴۵: برخی دیگر از صفات	اتیان ۲۹۳
۳۱۰ خبریه	مسارعه ۲۹۳
۳۱۰ اتیان	احاطه ۲۹۴
۳۱۰ مسارع	فصل ۴۱: تفسیر «اخذ»، «مس» و «منع
۳۱۱ مالک الناس	شدن» درباره خداوند ۲۹۵
۳۱۲ ملک الناس	اخذ ۲۹۵
۳۱۲ قیوم	مس ۲۹۶
۳۱۳ لطیف	منع شدن ۲۹۶
۳۱۳ وکیل	فصل ۴۲: شاکر، جبار و متکبر ۲۹۸
۳۱۳ غالب	شاکر ۲۹۸
۳۱۴ اعلی	جبار، متکبر ۲۹۹
۳۱۴ ابا کردن	فصل ۴۳: ستایش خداوند از خویش ۳۰۰
۳۱۵ عظیم	اوصاف کبریایی ۳۰۰
۳۱۵ اله و الله	منت نهادن ۳۰۱

نفی شریک.....	۳۵۶	نصرت دادن به خدا.....	۳۱۶
خدای آسمان‌ها و زمین.....	۳۵۹	نصرت الهی.....	۳۱۷
جز او خدایی نیست.....	۳۶۱	نور.....	۳۱۸
او را همانندی نیست.....	۳۶۲	فصل ۴۶: رؤیت ؛ استدلال بر نفی.....	۳۲۰
خدایانی در برابر خداوند.....	۳۶۴	گواهی قرآن بر نفی امکان رؤیت	
خداوند یگانه.....	۳۶۴	خدا.....	۳۲۰
فصل ۵۳: حقیقت توحید.....	۳۶۷	گواهی حدیث بر نفی رؤیت.....	۳۲۱
نفی تثلیث.....	۳۶۷	فصل ۴۷: دستاویزهای معتقدان به	
آیه الکرسی و رد همه کافران.....	۳۶۸	رؤیت.....	۳۲۷
نفی فرزند و شریک.....	۳۷۰	آیه حاکی از برهه ب.....	۳۲۷
صاحب نام‌های پسندیده.....	۳۷۱	فصل ۴۸: دستاویزی دیگر برای معتقدان	
فصل ۵۴: تنزیه از فرزند و دوست.....	۳۷۳	به رؤیت.....	۳۳۰
نفی فرزند.....	۳۷۳	دعای موسی علیه السلام.....	۳۳۴
خلیل.....	۳۷۵	تجلی بر کوه.....	۳۳۸
فصل ۵۵: ایمان و اسلام.....	۳۷۷	فصل ۴۹: همچنان از دستاویزهای	
حقیقت ایمان.....	۳۷۷	معتقدان به رؤیت.....	۳۴۱
حقیقت اسلام.....	۳۸۰	آیه‌هایی حاکی از ملاقات.....	۳۴۱
ایمان و شرک.....	۳۸۱	فصل ۵۰: دستاویزی دیگر برای مدعیان	
فصل ۵۶: اشیاء معصومه و ایمان.....	۳۸۲	رؤیت.....	۳۴۶
استدلال معتقدان.....	۳۸۲	فزون بر پاداش.....	۳۴۶
فصل ۵۷: ایمان و ادب.....	۳۸۶	محبوب بودن از پروردگار.....	۳۴۸
ادله خوارج بر تکفیر گناهکار.....	۳۸۶	فصل ۵۱: تمسک معتقدان به رؤیت به	
		آیه ای دیگر.....	۳۵۰
		فصل ۵۲: تنزیه پروردگار از شریک و	
		شبهه.....	۳۵۶

www.ketab.ir

یادداشت مترجم

تفسیر آیه‌های مشابه سرآن کریم یکی از نخستین کانون‌های اهتمام مفسران بوده و از دوران کهن هم در تفسیرهای عمومی بدان توجه شده و هم در این باره نگاهیته‌هایی مستقل پدید آمده است. یکی از نخستین آثار شیعی در شان به طور مطلق نخستین اثر گسترده شیعی در این زمینه کتاب **متشابه القرآن و التفسیر فیهِ** اثر ابن شهر آشوب مازندرانی است که اینک برگردان فارسی آن را با نام تفسیر آ‌های متشابه و مورد اختلاف فراروی دارید.

در این آغازین سخن مناسب می‌نماید به مؤلف و کار او و سپس به اثر حاضر و شیوه کار پرداخته شود:

ابن شهر آشوب

ابوجعفر محمد بن علی بن شهر آشوب بن ابی نصر بن ابی الجیث مروی مازندرانی، ملقب به رشیدالدین و عزالدین به سال ۴۸۹ق./۱۰۹۶م. ولادت یافت و یک سده بعد به سال ۵۸۸ق./۱۱۹۲م. در حلب چشم از جهان فرو بست. او که خاندانش اصالتاً از مردمان ساری بودند در این صد سال بسیار سفر کرد، چونان که اخبار و قراین از حضور او در بغداد، نیشابور، سبزوار، خوارزم، بیهق، مشهد،

موصل و حلب حکایت دارد.

او در این مدت استادان بسیار دید و بسیار فراگرفت و شاگردانی نیز پروراند. در میان استادان او از نامورانی چون طبرسی صاحب احتجاج، قطب راوندی صاحب منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه، قصص الانبیاء و آثار دیگر، عبدالجلیل راسی قرینی صاحب نقض، بیهقی صاحب تاریخ بیهق، ابوعلی طبرسی صاحب حجة البیان و اعلام الوری، نظری صاحب الخصائص العلویه، فتال نیشابوری صاحب روش الواعظین، و زمخشری صاحب کشاف، و در میان شاگردان او نیز از بزرگان چون ابن ادریس حلی صاحب سرائر یاد می‌شود.^۱

آثار ابن شهر آشوب

ابن شهر آشوب آثار متعددی به یاد آورده که مطابق گزارش خود او^۲ و نیز آنچه در کتاب‌شناسی‌ها و مقاله‌ها در این باره آمده یا در آثار خود او اشاره شده به شرح زیر است:

۱. الاربعون حدیثاً: این اثر درباره فضایل حضرت زهرا (علیها السلام) بوده است.
۲. الاسباب و النزول: این کتاب در علم تفسیر و به طور خاص در زمینه اسباب نزول از دیدگاه امامیه نگارش یافته و تصریح خود مؤلف در مقدمه مناقب^۳ و از یاد کردن آن در معالم العلماء^۴ است که تألیف این

۱. درباره شرح حال و استادان و شاگردان ابن شهر آشوب رک: مرعشی، ساحل ابن

شهر آشوب؛ پاکچی، ابن شهر آشوب، دایرة المعارف بزرگ اسلامی ۹۲-۹۰/۴؛

آل بحر العلوم، مقدمه بر معالم العلماء ۱ - ۳۶؛ کحاله، معجم المؤلفین، ۱۶/۱۱.

۲. رک: معالم العلماء، ۱۵۴.

۳. رک: مناقب آل ابی طالب، ۲۰/۱.

۴. رک: معالم العلماء، ۱۵۴.

- کتاب بر آن دو اثر تقدم داشته است.
۳. اعلام الطرائق فی الحدود و الحقائق یا الطرائق فی الحدود و الحقائق که اطلاعاتی درباره وجود نسخه‌ای خطی از آن به دست داده شده است.^۱
۴. انساب آل ابی طالب.
۵. لاوصاف: ابن شهر آشوب خود از این اثر یاد کرده است.^۲
۶. همان: کلبرگ از این اثر در ردیف آثار مؤلف یاد کرده است.^۳
۷. بیان التنبی عن عیسی علیه السلام: مجلسی^۴ از این کتاب یاد کرده است و برخی آن را همان لاسبب و النزول می‌دانند.
۸. الجدیة: مرتضی‌ای این عنوان را به البلغة فیروزآبادی نسبت داده، ولی در این اثر نام الدیة آمد و محقق کتاب این احتمال را داده که مقصود کتاب المائدة و الفائدة باشد که سیوطی از آن یاد کرده است.^۵
۹. الحاوی: مؤلف از این اثر نام برده است.^۶
۱۰. خلاصة الحدود: مؤلف در متشابه القرآن^۷ از این کتاب یاد می‌کند و

-
۱. محمد کاظم رحمتی در یادداشتی در پایگاه اینترنتی کاتبان استناد فهرست مختارات من المخطوطات العربية النادرة فی مکتبات ترکیا اثر رمضان ششن ترجید نسخه‌ای خطی در کتابخانه حسین چلبی به شماره ۱۱۴۸ خبر داده است.
۲. ر.ک: معالم العلماء، ۱۵۴.
۳. ر.ک: کتابخانه ابن طاووس، ۲۵۰، ۲۵۶ و ۴۵۶.
۴. ر.ک: بحار الانوار، ۹۸/۱۰۱.
۵. ر.ک: البلغة، ۲۷۹.
۶. ر.ک: بغیة الوعاة، ۱۸۱/۱.
۷. ر.ک: معالم العلماء، ۱۵۴.
۸. ر.ک: متشابه القرآن، ۱۴۱/۲.

آقابزرگ احتمال می‌دهد که این کتاب خلاصه‌ای از اعلام الطرائق باشد.^۱
 ۱۱. الفصول: مرعشی از این اثر یاد کرده و ذکر آن را به البلغة^۲ و بغية الوعاة^۳ نسبت داده است.

۱۲. مائدة الفائدة: ابن شهر آشوب خود از این اثر یاد کرده است.
 ۱۳. متشابه القرآن و المختلف فيه یا متشابه القرآن و مختلفه: کتاب حاضر که در ادامه درباره‌اش می‌خوانید.

۱۴. ارفف الامثال: مؤلف خود از آن نام برده است.^۴
 ۱۵. طالب النواصب: این کتاب که نقدی بر اندیشه و رفتار مخالفان امیرمؤمنان (علیه السلام) است، به گواهی ارجاع به آن در مناقب و متشابه، پیش از این دو اثر تألیف شده است.

کتاب در مؤسسه قائم آل محمد در قم تحقیق شده، ولی بنا به ملاحظاتی تاکنون چاپ نشده است.

۱۶. المخزون المکنون فی عیون المکنون: مؤلف در معالم العلماء^۵ از این اثر یاد کرده و در مناقب نیز بدان ارجاع داده است.

۱۷. معالم العلماء: این اثر نوعی نامنامه و کتاب سنانی است، تا حد زیادی برگرفته‌ای از الفهرست شیخ طوسی همراه با افزودن‌هایی چند.

۱۸. مناقب آل ابی طالب: این اثر مشهورترین اثر مؤلف است و ترجمه آن را با

۱. ر.ک: الذریعة، ۲۲۴/۷.

۲. ر.ک: در نسخه مورد مراجعه از البلغة فیروزآبادی (۲۷۹) این نام را نیافتیم.

۳. ر.ک: بغية الوعاة، ۱/۱۸۱.

۴. ر.ک: معالم العلماء، ۱۵۴.

۵. ر.ک: همان‌جا.

نام مناقب خاندان نبوت و امامت به فارسی برگردانده و این ترجمه هم‌زمان با ترجمه کتاب حاضر در دست انتشار است.

۱۹. المنهاج: مؤلف در معالم العلماء^۱ از این اثر نام برده است.

۲۰. الموالد: به گزارش مرعشی، آقا بزرگ به استناد ابن طاووس این اثر را به ابن شهرآشوب نسبت داده است.^۲

این مجموعه که بررسی تحلیلی آن‌ها مجال فراتر از یادداشت حاضر را می‌طلبد تنها سه منبع متشابه القرآن، معالم العلماء و مناقب آل ابی طالب به چاپ رسیده است.^۳

متشابه القرآن

نام کامل این اثر متشابه القرآن^۴، مختلف فیہ یا متشابه القرآن و مختلفه است و از آن با نام‌های تفسیر ابن شهر آشوب و تأویل متشابه القرآن و ما اختلف العلماء فیہ من الآیات نیز یاد شده است.

کتاب از نخستین آثار شیعی در زمینه آیات متشابه قرآن است و مؤلف در این اثر گرائسنگ از حوزه متشابه به مفهوم اصطلاحی آن فراتر رفته و آیه‌های مورد اختلاف را هم که عالمان در تفسیر آن‌ها نظریه‌های گوناگون ابراز داشته‌اند مورد تأمل قرار داده است.

ابن شهرآشوب در این تفسیر نه به ترتیب سوره‌ها و آیه‌ها بلکه به محور

۱. رک: معالم العلماء، ۱۵۴.

۲. رک: الذریعة، ۲۳/۲۳۳.

۳. درباره آثار ابن شهرآشوب افزون بر منابع یادشده برای شرح حال او رک: ابن شهرآشوب، معالم العلماء، ۱۵۴؛ فیروزآبادی، البلفه، ۲۷۹/۱؛ سیوطی، بغیة الوعاة، ۱/۱۸۱؛ زرکلی، الاعلام، ۲۷۹/۶ و ۲۸۰؛ حر عاملی، امل الآمل، ۲/۲۸۵ و ۲۸۶.

مباحث و موضوع‌ها پیش رفته و بدین‌سان تفسیری موضوعی فراروی نهاده و پیشگام این نوع از تفسیر شده است و این خود ویژگی‌ای است که بیش از پیش بر اهمیت کتاب حاضر می‌افزاید.

از نسخه عربی کتاب دو چاپ در اختیار است:

- نسخه دوجلدی به اهتمام حسن مصطفوی که نخستین بار در تهران: شرکت سهامی طبع کتاب، ۱۳۲۸ ش/۱۳۶۹ ق.، در دو جلد و با نام «تألیفات القرآن و مختلفه نشر یافته و سپس با همین نام یا با نام «تألیفات القرآن و مختلفه مکرر چاپ شده است.
- نسخه پنج جلدی که به تحقیق حامد جابر حبیب المؤمن الموسوی در لبنان: «مؤسسه انتشارات و نشر» بیروت: «مؤسسه المعارف للطباعة»، ۱۴۰۹ ه/۲۰۰۸ م. منتشر گردیده است.

ترجمه حاضر

در ترجمه حاضر که با نام تفسیر آیه‌های مشابه و مورد اختلاف تقدیم می‌شود هر دو چاپ پیشگفته مبنای کار بوده و این جدای از مراجعه سطر به سطر به منابع متقدم بر ابن شهر آشوب، مآخذ خود را عمدتاً از آن‌ها نامی هم نبرده، ولی از آن‌ها بسیار برگرفته است و همچنین مراجع به منابع معاصر مؤلف یا متأخر از اوست، و بدین ترتیب آنچه فراهم آمده برگردانی است در باب تحقیق و تخریج که درباره آن چند نکته دیگر هم شایسته یادسپاری به نظر می‌رسد.

۱. آیه‌های قرآن که مؤلف به تفسیر آن‌ها پرداخته به سوره و آیه ارجاع شده‌اند و ترجمه آن‌ها با اقتباس از ترجمه استاد زنده یاد محمدمهدی فولادوند ذکر گردیده است.

۲. منابعی که مؤلف به آن‌ها استناد کرده اگر از منابع چاپ شده و موجود

هستند شناسایی شده‌اند و نشانی آن‌ها به دست داده شده است. در مورد آثار مفقود نیز اطلاعات اولیه‌ای در حدی که یافته‌ام در کتابنامه فراوی نهاده‌ام.

۳. برای بهره جستن بیشتر اهل تحقیق متن عربی احادیث و اشعار نیز در پانویست آمده است.

۴. در فصل‌بندی از اصول کار مؤلف پیروی کرده‌ام، با این تفاوت که به هر یک از بخش‌ها و فصل‌ها شماره‌ای اختصاص داده‌ام و در داخل هر فصل نیز عنوان‌ها و بخش‌ها را موضوعی افزوده‌ام، هرچند این افزوده‌ها به دلیل فراوانی در قلاب قرار داده نشده‌اند.

۵. کتاب در نشانی عربی مشتمل بر ده باب است که به ترتیب تفسیر آیه‌های مربوط به توحید، عدل، نبوت، امامت، امور اخروی، اصول فقه، فقه، ناسخ و منسوخ، مباحث معنوی، و مباحث ادبی قرآنی را در بر می‌گیرد.

ترجمه حاضر با نظر به این ترتیب، در ده بخش و در چهار جلد متن ارائه شده است: جلد اول باب توحید، جلد دوم باب‌های عدل و نبوت، جلد سوم باب‌های امامت و امور اخروی و جلد چهارم سایر ابواب را شامل می‌شود.

در پایان جلد چهارم کتابنامه‌ای دربردارنده شناسایی ابواب مؤلف و نیز مآخذ مورد استناد مترجم پیوست شده است و به خواست خدا در چاپ‌های بعدی جلدی ویژه نمایه در اختیار قرار خواهد گرفت.

۶. در پایان این یادداشت لازم می‌دانم پس از سپاس از همسر و فرزندانم که در دوره نسبتاً طولانی و پرکار برگردان این اثر و اثر دیگر ابن شهر آشوب یعنی کتاب مناقب آل ابی‌طالب با اعتکاف بر ترجمه از سوی من کنار آمدند و صبوری کردند، از دوست دیرین جناب آقای محمدرضا مروارید که زحمت ویرایش اثر را پذیرفتند و پیوسته طرف رایزنی‌هایم بودند و همچنین از آقایان و خانم‌ها موسی زرقی و فاطمه فغانی برای یاری‌رساندن به مترجم، سعیده

علیزاده برای حروفچینی، مصطفی جلیلیان مصلحی برای نمونه‌خوانی، محمود رسولی برای صفحه‌آرایی و محمدرضا نجفی برای بازخوانی، کنترل و تدقیق، محمدسعید رضوانی برای هماهنگی‌های اجرایی در تولید اثر تقدیر و تشکر کنم و سپاس خود را از مدیران گرامی بنیاد پژوهشهای اسلامی و از همه همکارانی که در بخش‌های مختلف بنیاد در مدیریت روند به نشر این اثر خدمت گزارند اظهار کنم. همچنین سپاس خود را از برگزارکنندگان محترم کنگره ابن‌شهرآشوب که پیشنهاد ده ترجمه این اثر بودند ابراز بدارم.

از خدای عز و جل ارحم الراحمین نیز انتظار دارم منت نهد و اگر خطایی یافتند - که هیچ ادعای بی‌خطا نیست - را ندارم - خیرخواهانه به این جانب یادآور شوند. امید که خداوند این تلاش اندک را بهانه آموزش گناهانم قرار دهد.

حسین صابری

دانشگاه فردوسی مشهد - ۱۳۹۲